

F. G. H. Löwik, *De Twentse beweging. Strijd voor moadersproake en eigenheid* (Dissertatie Groningen 2003; Enschede: Van Deinse instituut, 2003, 388 blz., €23,50, ISBN 90 74064 18 3).

Löwik, zelf een schrijver in het Twents, heeft met deze dissertatie het eerste handboek over de Twentse taalbeweging en de Twentse literatuur geschreven. In 1989 publiceerde hij reeds zijn afstudeerscriptie over de strijd voor het behoud van de eigen taal in Twente als een kleine voorstudie. Zijn samenwerking met de in het Fries en het Twents schrijvende zanger en uitgever Goaitsen van der Vliet heeft hem er mede toe gebracht een veel uitvoeriger boek over de Twentse taalbeweging te schrijven.

En uitvoerig is dit proefschrift zeker! Het omvat veel meer dan alleen maar een geschiedenis van de taalbeweging. Het biedt ook een gedetailleerd overzicht van de Twentse literatuur vanaf de eerste publicatie van een Twents gedicht in 1811 door de rijke Enschedese fabriqueur B. W. Blijdenstein. Daarnaast besteedt Löwik veel aandacht aan het Twentse regionalisme in de ruimste zin van het woord, waardoor wij van hem ook het nodige te weten komen over het werk van lokale en regionale historici, geografen, heemkundigen en biologen. Onder de bijlagen is een reeks biografische schetsen opgenomen van de belangrijkste Twentse schrijvers en regionalisten en tevens een overzicht met kritisch commentaar van alle Twentstalige publicaties vanaf het begin van de vorige eeuw. In een complete lijst van alle Twentse publicisten worden deze personen ook nog eens gerubriceerd naar de categorieën klasse, beroep, activiteit, godsdienst, politieke overtuiging en geboorteplaats.

Ook de auteur zelf komen wij in deze bijlagen en in het betoog tegen als onder meer de vertaler (met Van der Vliet) van het stripalbum *Asterix de Galliër* in het Twents. Dat deze publicatie uit 1997 met 15.000 exemplaren als het meest verkochte Twentstalige boek tot nu toe figureert zegt iets over de huidige opleving van het Twents, maar ook over het betrekkelijk armzalige niveau van de Twentse literatuur.

In de loop van de negentiende eeuw verscheen er nog maar weinig in het Twents wat de naam van literatuur verdiende. Pas in de twintigste eeuw kan van een bescheiden bloei gesproken worden. In 1902 werd begonnen met de uitgave van de *Driemaandelijkse Bladen*, het eerste wetenschappelijke tijdschrift, dat gewijd was aan de bestudering en de propagering van het 'eigene' in Oost-Nederland. Enkele jaren later werd op initiatief van enkele typisch Twentse textielbaronnen de Oudheidkamer Twenthe in Enschede opgericht als centrum van onderzoek van de regio. Centrale figuren waren de amateurhistorici G. J. ter Kuile en J. J. van Deinse. Ter Kuile stond aan het begin van de Twentse geschiedschrijving met zijn *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twente* (1911). Van Deinse werd de eerste populaire propagandist van de Twentse streeklievede met zijn tientallen artikelen over allerlei wetenswaardigheden in 'het land van katoen en heide' in het dagblad *Tubantia*. Hij ontwierp een vlag en een wapen voor Twente en schreef het Twentse volkslied, overigens wel in het Nederlands. Van Deinse kreeg een reeks navolgers, waarvan W. H. Dingeldein met zijn *Het land van de Dinkel* (1948) de belangrijkste werd. Naast hem was ook de architect Jan Jans een belangrijk voorvechter van het streek-eigene, dat hij in zijn eigen werk als bouwer van ettelijke boerderijen en woonhuizen in de praktijk bracht.

Bij het begin van de twintigste eeuw zag het er voor de Twentse taal niet al te best uit, maar enkele Twentstalige schrijvers wisten wel in te spelen op de toenemende algemene ontwikkeling en de groeiende belangstelling voor boeken en voor lezen. De eerste roman in het Twents, *Mans Kapbaarg* van Gerard Vloedveld sr., verscheen in 1923 en 1924 als feuilleton en werd een doorslaand succes. In boekvorm zou het vele malen herdrukt worden, tot in de jaren ze-

ventig toe. Vloedveld introduceerde een hele serie Platduitse romans in Twentse vertaling bij de Twentse krantenlezers. De nauwe verwantschap tussen beide Nedersaksische dialecten werd door de Duitse onderwijzer Arnold Rakers in 1932 wetenschappelijk aangetoond in zijn Marburger dissertatie *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer deutschen und niederländischen Umgebung*. Rakers, die met Dingeldein bevriend was, speelde een belangrijke rol bij de samenwerking tussen regionalisten aan beide zijden van de grens. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gaven Ter Kuile en Van Deirse duidelijk blijk van hun verbondenheid met Duitsland. In de jaren dertig waren bijna alle Twentse schrijvers, Van Deirse voorop, actief in de in Münster opgerichte Duits-Nederlandse Vereniging. Maar gedurende de bezettingstijd bleken slechts enkele Twentse taalstrijders tot collaboratie bereid, in tegenstelling tot de meeste Friese en Drentse schrijvers. Zo trad Jans eind 1943 op als jurylid bij de beoordeling van inzendingen voor een door de Nederlandse Landstand, de nationaal-socialistische agrarische organisatie, georganiseerde prijsvraag voor nieuwe ontwerpen voor 'Saksische' boerderijen. Zijn samenwerking met collaborateurs heeft Jans in zijn populariteit als echt Twents bouwmeester na de oorlog overigens niet geschaad. Verschillende Twentse regionalisten waren actief bij het verzet. Dingeldein zat na de april-mei-stakingen van 1943 enige tijd gevangen in het concentratiekamp te Vught.

Na de oorlog zette de voorzichtige bloei van de Twentse beweging door, gestimuleerd door de in bezettingstijd gegroeide behoefte aan 'eigenheid'. Zo kwam het in 1953 tot de instelling van een leerstoel voor de Nedersaksische taal- en letterkunde aan de Groningse universiteit, die tot in 1972 bezet zou worden door de Neerlandicus Klaas Heeroma, bekend als Nederlandstalig dichter onder de naam van Muus Jacobse. Het initiatief hiertoe was genomen door de Groninger taalbeweging. Met Groningers, Drenten en Achterhoekers werd in de jaren vijftig samengewerkt in het literaire tijdschrift *'t Swienegeltje*, dat echter aan onderlinge spanningen te gronde ging. In 1956 werd voor het eerst een Twentstalige vereniging opgericht, de Twentsche Schrieverskring, die zich vooral inzette voor een uniforme Twentse spelling. Maar ook deze kleine organisatie hield het niet lang vol. Het verschijnen in 1961 van de vanwege het erotische thema als schokkend ervaren novelle *De boetenste duusternis* van de ambitieuze journalist Johan Gigengack veroorzaakte in het traditioneel katholieke milieu van de Twentse schrijvers zo veel opschudding, dat Gigengack de Twentse literatuur de rug toe keerde, wat tevens het einde van de Twentsche Schrieverskring inluidde. Omdat Vloedveld in hetzelfde jaar overleed, kwamen ook de door hem en Gigengack begonnen voorbereidingen voor de uitgave van een Twents woordenboek stil te liggen. Ondertussen begon het Twents in het dagelijks leven steeds meer terrein te verliezen aan het Nederlands. In de tweede helft van de jaren zeventig begon echter de belangstelling voor het Twents in intellectuele kring weer toe te nemen. Vooral op kerkelijk gebied onderging het Twents aanzienlijke statusverhoging door de werkzaamheden van de theoloog Anne van der Meiden, die in 1994 een project voor de volledige Twentse Bijbelvertaling startte. K. D. Schönfeld-Wichers, broer van de in het Nederlands schrijvende auteur Belcampo, had inmiddels in 1979 en 1983 in twee kloeke delen een Twents woordenboek gepubliceerd. Dat een gerenommeerd Nederlandstalig dichter als Willem Wilmlink in 1992 met de Twentse dichtbundel *Hefanttat!* veel furore maakte, geeft aan dat bij het einde van de vorige eeuw het Twents nog zeker niet tot het verleden behoorde.

Met zijn studie heeft Löwik op zijn beurt ook een belangrijke bijdrage geleverd aan de Twentse strijd. Toch bevredigt het boek niet helemaal. Het is te veel een opsomming geworden van alles wat er maar in het Twents en over Twente geschreven is. De auteur wijst er terecht op, dat het door hem zo betitelde 'knipmutsengehalte', het ouderwetse, agrarisch gekleurde conservatisme van de meeste Twentse schrijvers de belangstelling voor het Twents bij de meeste in

grote steden wonende Twentenaren sterk heeft belemmerd. Maar waarom er in een lange tijd economisch zo sterk bloeiende regio als Twente geen ruimte is ontstaan voor een moderne Twentse literatuur weet de schrijver niet te verklaren. Dat de enige socialistische Twentse schrijver Klaas Jassies, uit Almelo, ook al niets anders deed dan het leveren van traditionele boerengedichten en dito romans, had hem toch op een spoor moeten zetten. Het verschil met het veel meer agrarische en economisch veel minder draaiende Friesland is toch opvallend. Waarom slaagde de Friese literatuur er wel in zich te moderniseren en waarom wist de Friese taalbeweging zo'n veel sterkere positie te verwerven dan de Twentse? Deze vragen worden door Löwik niet gesteld en dus ook niet opgelost. Toch kunnen wij blij zijn met dit boek, omdat het ons veel leert over een boeiende en fraaie streek van ons land.

Gjalt Zondergeld

I. L. Blom, *Jean Desmet and the early Dutch film trade* (Dissertatie (bewerkt) Universiteit van Amsterdam 2000; Amsterdam: Amsterdam university press, 2003, 472 blz., ISBN 90 5356 570 1 (gebonden), ISBN 90 6356 463 2 (paperback)).

Sinds 1957 is het Nederlands Film Museum in het bezit van de nalatenschap van bioscoop-exploitant en film distributeur Jean Desmet (1875-1956). Deze nalatenschap bestaat uit bijna negenhonderd films (voor het merendeel van buitenlandse origine en daterend van voor 1916), een collectie bijbehorend publiciteitsmateriaal (affiches, programmaboekjes, flyers en dergelijke), alsook Desmets bedrijfsadministratie. Op grond van dit materiaal schreef Ivo Blom zijn proefschrift *Pionierswerk. Jean Desmet en de vroege Nederlandse filmhandel en bioscoop-exploitatie, 1907-1916* (Universiteit van Amsterdam 2000), waarvan vorig jaar de hier besproken Engelstalige handeldseditie verscheen.

Desmets carrière in de filmbranche begon in 1907, toen hij als kermisexploitant zijn Tobogan — een grote glijbaan — inruilde voor een andere attractie: 'The Imperial Bio Grand Cinematograph'. In 1909 maakte deze reisbioscoop plaats voor Desmets eerste vaste bioscoop, de Cinéma Parisien aan de Korte Hoogstraat in Rotterdam, en in 1910 werd hij ook actief als film distributeur. Zes jaar lang bleef het inkopen, verhuren en weer doorverkopen van films zijn voornaamste professionele bezigheid, naast het verder uitbreiden en uitbaten van wat één van Nederlands eerste bioscoopketens werd. Daarna verlegde Desmet zijn werkerrein op-nieuw, nu naar de handel in onroerend goed. Zo af en toe verhuurde of verkocht hij nog wel eens een film uit zijn oude voorraad en één van zijn bioscopen — Cinéma Parisien aan de Nieuwendijk in Amsterdam — zou Desmet tot aan zijn dood aanhouden, maar zijn hoogtijdagen in de filmbranche waren na 1916 voorbij.

Wat Desmets korte carrière in het filmbedrijf voor historici toch zo razend interessant maakt, is dat het verloop ervan ten nauwste samenhangt met een serie ingrijpende veranderingen die zowel de bedrijfstak als het medium film juist in de jaren tussen circa 1907 en 1917 door-maakte. In 1907 introduceerde het Franse Pathé Frères, toen 's werelds meest toonaangevende filmproducent, een nieuw film distributiesysteem, dat al snel standaardpraktijk werd. Het was gebaseerd op het verhuren in plaats van het verkopen van films aan bioscoopexploitanten. Hierdoor werd het ten eerste goedkoper om een nieuwe bioscoop op te zetten — de startende exploitant hoefde immers niet meer te investeren in de aanschaf van een uitgebreide film-voorraad. Ten tweede werd het nu ook financieel haalbaar om veel vaker dan voorheen het filmprogramma van een bioscoop te verversen en dus op één plaats hetzelfde publiek te bedie-